

Dildora AXMEDOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy ish kafedrası, sots.f.f.d., PhD, katta o'qituvchi

E-mail: ahmedovadildora4@gmail.com

O'zMU PhD dotsenti Ziyaeva X. taqrizi asosida

MIGRATSIYA JARAYONINI TARTIBGA SOLISH VA BOSHQARISHNING TASHKILIY, IJTIMOY – HUQUQIY MEXANIZMLARI

Аннотация

Maqolada migratsiya jarayoni va uning mazmun, mohiyati, migratsiya jarayonini tartibga solish va boshqarishning ijtimoiy huquqiy mexanizmlari hududida ma'lumot berilgan. Keltirilgan ma'lumotlar muallifning izohlari bilan to'ldirilib, shaxsiy qarashlari ham keltirib o'tilgan, xulosalar bilan yakunlangan.

Kalit so'zlar: Migratsiya, ko'chish, jarayon, mintaqa, donor davlat, tendensiya, populyatsiya, mexanizm.

SOCIAL AND ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR THE REGULATION AND MANAGEMENT OF THE MIGRATION PROCESS

Annotation

The article provides information about the migration process and its content, essence, social legal mechanisms for the regulation and management of the migration process. The information provided was supplemented by the author's comments, and his personal views were also cited, ending with conclusions.

Key words: Migration, migration, process, region, donor state, trend, population, mechanism.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ, СОЦИАЛНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ МИГРАЦИОННЫМ ПРОЦЕССОМ

Аннотация

В статье представлены сведения о миграционном процессе и его содержании, сущности, социально-правовых механизмах регулирования и управления миграционным процессом. Данная информация дополнена комментариями автора, отмечены его личные взгляды и сделаны выводы.

Ключевые слова: Миграция, переселение, процесс, регион, страна-донор, тенденция, население, механизм.

Dunyoning geosiyosiy va iqtisodiy ko'rinishi shiddat bilan o'zgarib borishi hamda demografik o'zgarishlar insonlarni yaxshi hayot va moddiy manfaatdorlik maqsadida bir hududdan ikkinchisiga ko'chib o'tishini kuchaytirmoqda.

Har qanday ilmiy kategoriya qatori ijtimoiy hodisa sifatida mehnat migratsiyasining xos tushunchalari mavjud. Xususan, bir hududdan ikkinchi hududga ko'chib o'tgan kishilar migrantlar deyilsa, boshqa davlatga chiqib ketganlar emigrantlar sanaladi. Mamlakat hududiga kirib kelganlar yesa immigrantlar kategoriyasiga mansub bo'ladi.

“Migratsiya” atamasi lotincha “migratio” va “migo” so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, (“ko'chib o'tyapman” va “ko'chib ketyapman”) degan ma'nolarni anglatadi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) migratsiyani “odamlarning odatiy yashash joyidan xalqaro chegara orqali yoki davlat chegaralari ichida ko'chib o'tishi”, deb ta'riflaydi[14].

Tegishli davlatda aholi populyatsiyasi, ijtimoiy-demografik tarkibi, jinsiy va yosh tuzilmasidagi o'zgarishlar, avlodlar davomiyligini ta'minlash muammolari migratsion jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasida mehnat migranti deganda haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanadigan fuqarosi (ishchisi) bo'lmagan davlatda mehnat bilan shug'ullanadigan shaxs (mehnat migranti) tushuniladi[8].

Keyingi yillarda sotsiologlarning mehnat bozori haqida tushunchalari konkretlashdi va yangilari paydo bo'ldi. Ya'ni, ular mehnat bozorini ish haqi va daromadlar erkin harakati orqali mehnatga talab va ishchi kuchi taklifini o'zini o'zi tartibga soluvchi mexanizm sifatida talqin qiladilar. Lekin, ularning barchasiga xos bo'lgan asosiy kamchilik – mehnat bozori tarkibiy qismi hisoblangan migrantlar masalasini ijtimoiy munosabatlar kompleksi kontekstida alohidaligi, maxsusligi va umumiyligini e'tibordan chetda qoldirishidir.

Boshqa tadqiqotchilar migrantlar masalasini bilvosita e'tiborga olib, xalqaro mehnat bozori ish beruvchilar va yollanib ishlashni xohlovchilarni bevosita kelishuvi orqali talab va taklifni qanoatlantirish uchun sharoitlar yaratadi, ishchi kuchini xarid qilish yoki sotish jarayonlarini bevosita tartibga sola olmaydi, deb biladilar.

Insonlarning mehnatga oid huquqlari har bir davlatning huquq normalarida o'z aksini topgan bo'lib, davlatchilik shaklidan qat'iy nazar deyarli barcha davlatlarda bir xilda ekanligini kuzatish mumkin. Aynan mehnatga oid huquqiy munosabatlarni tartibga solish har doim dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelgan.

Turli davrlarda inson huquqlari va erkinliklari tushunchasi, mazmuni va ko'lami turlicha bo'lganligi sababli yillar davomida ularga turlicha siyosiy-huquqiy, diniy, axloqiy va falsafiy talqin qilingan. Mehnatga oid huquqlar shaxsni o'z davlati bilan bog'laydigan va shu davlatga mansubligini bildiradigan huquqiy institutning ajralmas qismi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni, 2017 yil 11 iyuldagi PQ-3126-son “Ichki ishlar organlarining migratsiya jarayonlari va fuqarolikni rasmiylashtirish sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi va 2018 yil 5 iyuldagi PQ-3839-son “O'zbekiston 2020 yil 15 sentyabrdagi PQ-4829-sonli “Xavfsiz, tartibli va qonuniy mehnat migratsiyasi tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida”gi, 2022 yil 1 martdagi PQ-149-sonli “Xorijda vaqtincha mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini va ularning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Qarorlari va 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmonida hamda mazkur faoliyatga tegishli bo'lgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi[3].

Mehnat migratsiyasining ijobiy jihatlari sifatida xorijiy mamlakatlardan mehnat migrantlarini ko'chirilishi tufayli ular kelib chiqqan mamlakatlarda kambag'allik darajasi pasaymoqda, savdo, qurilish, qishloq xo'jaligi va turli xil xizmatlar ko'rsatish rivojlanmoqda, ishsizlik kamaymoqda, tadbirkorlik faoliyati kuchaymoqda, yangi ish o'rinlari yaratilmoqda, shuningdek, tadbirkorlik ham rivojlanmoqda.

Mehnat migratsiyasining ijobiy jihatlari bilan birga salbiy jihatlari keltirib o'tish lozim. Mehnat migrantlarini qabul qilgan mamlakatda migrantlarning huquqlarining buzilishi va ularning mehnatga oid huquqlarini himoya qiluvchi huquqiy mexanizmlarni ishlashidagi disfunktsiyalar, ishchi kuchini ta'minlovchi donor davlatlarda esa malakali mehnat resurslari kamayishi, ish topishda yuzaga keladigan turli xil qiyinchiliklarni kelib chiqishi, pensiya ta'minoti bilan bog'liq ijtimoiy muammolar ortib borishi, mehnat migratsiyasi tufayli oilalarning parchalanishi, mehnat migrantlarining salomatligini ta'minlash masalalarini e'tiborsiz qolishi mehnat migrantlarining hayotida turli ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Mehnat migrantlarining ish davomida, ekspluatatsiya qilish, ish uchun lozim bo'lgan sharoit va to'lov tartibini buzilishi, sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanish eng dolzarb muammolari deb ta'kidlash mumkin. Xorijiy mamlakatlardagi migrantlar ko'pincha mamlakatdagi huquq-tartibot idoralariga qilgan da'volari doim ham qoniqtirilmagligi davlat mehnat tashkilotining va tu.b aholining radikal vakillari o'rtasida irqiy va milliy muvofiqsizliklardan aziyat chekadilar[9].

Hozirgi kunda mehnat qonunchiligi hamda migrantlarning ijtimoiy va mehnat huquqlari buzilayotganligini ish haqini o'z vaqtida to'lamaqlik, qonunda belgilanganidan qisqa muddatli mehnat ta'tilini berish yoki umuman berilmagligi, ishdan noqonuniy bo'shatish, mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik qoidalarini buzish, shu bilan o'z bilim va malakalarini oshirish, moddiy yordam olish, hamda sog'ligini o'z vaqtida tiklashini imkoniyati yaratilmaganligi natijasida mehnat migrantlari ruhiy yoki jismoniy nogironlikka uchrashlari ta'riflash mumkin. Shu sababli mehnat muhojirlarining ijtimoiy holati va mehnat muhofazasi jiddiy global muammoga aylandi. Albatta, bu kabi masalalar mehnat migratsiyasiga doir munosabatlarni huquqiy tartibga solish mexanizmlarini doimiy takomillashtirishni talab qiladi.

Mamlakatlarning migratsion jarayonlarini sotsiologik tadqiq etish bu borada yuz berayotgan o'zgarishlarni quyidagicha tahlil qilish mumkin:

Birinchi, globallashuv jarayonida dunyoda ro'y berayotgan ijtimoiy o'zgarishlar, pandemiya, qurolli to'qnashuvlar, qochqinlar sonini ortishi, demografik va iqtisodiy-siyosiy beqarorlik natijasida vujudga kelayotgan nomutanosibliklar oqibatida, xalqaro qonun doirasida mehnat shartlaridagi maqsad va vazifalarida o'zgarishlar xalqaro tashkilotlarning vujudga kelishi (Xalqaro mehnat tashkilotining (ILO) tashkil topishi, Yevropa Ittifoqining shakllanishi va Shengen zonasini shakllanishi);

Ikkinchi, dunyo mamlakatlarining milliy qonunchiligida xalqaro normalarni ratifikatsiya qilinishi va mehnat migrantlarining huquqlarini himoya qilish majburiyatlarini olishi;

Uchinchi, noqonuniy immigratsiyani bartaraf etish faoliyatida tajriba to'planishi, odam savdosiga qarshi kurashish hamda majburiy migratsiyani oldini olish bo'yicha siyosiy va qonuniy choralarini takomillashtirilishi;

To'rtinchi, rivojlangan mamlakatlarning migratsiya siyosatiga aloqador qonun normalarida, qochoq, migrant, mehnat migranti, va insonparvarlik maqomi kabi iboralarni kiritilishi;

Beshinchi, mehnat migrantlarining kvotalari, rejalashtirish, mehnat migrantlariga zaruriy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan tanlab olish tizimlarining faoliyat yuritishi;

Oltinchi, ijtimoiy himoya, mehnat munosabatlari tartibga solishga qaratilgan dasturlar qonunchilik darajasida qabul qilinishidir.

Xorijiy davlatlarning immigratsion siyosatini huquqiy tartibga solish usuli turlicha bo'lib, ushbu tartiblar mehnat migratsiyasidagi insonlarning ushbu mamlakatda bo'lgan davrini turlicha tasvirlaydi. Jumladan, AQSH va Kanadaning immigratsion qonunchiligi immigrantlar "Doimiy rezident" (permanent residents) deb hisoblanadi. Migrantlar - doimiy yashovchilar fuqarolarning huquqlari to'g'risidagi milliy qonun hujjatlarida nazarda tutilgan fuqarolik huquqlaridan umumiy ravishda foydalanadilar va ular mamlakat fuqarolari bilan teng huquqli bitimlar va shartnomalarni tuzishlari mumkin.

Ushbu mamlakatlarda migrantlar faqat ba'zi siyosiy huquqlardan foydalanishlari cheklangan. Masalan, saylovlar davrida mamlakat fuqarolaridan farqli ravishda, "Doimiy yashovchilar" ovoz berish huquqiga ega emaslar va fuqarolikka qabul qilinmaguncha davlat tashkilotlari va organlarida ma'lum lavozimlarini egallashlari mumkin emas[10].

Bizningcha, immigratsiya muammolari butun dunyo hamjamiyati uchun ortib borayotgan bo'lsa-da hanuzgacha ba'zi xalqaro aktlarda o'z aksini to'liq topmagan. Masalan, "immigratsion jarayonlar" tushunchasining yagona universal ta'rifi, jumladan "muhojir", "qonuniy migratsiya", "noqonuniy migratsiya" tushunchalari kiritilmagan. Tadqiqotlarda tahlil qilingan xorijiy davlatlarning qonun hujjatlari immigrantning huquqiy maqomining turlicha ta'riflanishi ko'p hollarda inson huquqlarining buzilishiga olib keladi. Shuningdek, immigratsiya to'g'risidagi xalqaro konvensiyani qabul qilish zarur deb hisoblaymiz.

Migratsion jarayonlarni tartibga solish va boshqarishda AQSH tajribasini mukammal ishlab chiqilgan dasturlar deb ta'riflash mumkin. AQSH, Kanada, Fransiya, Germaniya va Buyuk Britaniyada mamlakatning migratsiya to'g'risidagi qonuni immigratsiya huquqining tizimidagi asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi.

Xalqaro mehnat tashkilotining statistik ma'lumotlariga ko'ra mehnat migrantlarining uchdan ikki qismi yuqori daromad olinadigan mamlakatlarda mehnat qiladilar. Hozirgi kunda mehnat migrantlarining soni deyarli 170 millionni tashkil qilib, oxirgi besh yilda 5 millionga oshganini ko'rsatadi. Mehnat migrantlarining 63,8 millioni (37,7%) Yevropa va Markaziy Osiyoda ishlaydilar. 43,3 million (25,6%) Amerika qit'asida. Mehnat migrantlarining 63,3%i Yevropa, Markaziy Osiyo va Amerika qit'asida mehnat qiladilar.

Arab davlatlari va Osiyo- Tinch okeani mintaqasidagi davlatlar deyarli 24 million mehnat migrantlarini qabul qiladi, bu birgalikda barcha mehnat muhojirlarining 28,5 foizini tashkil qiladi. Afrika qit'asidagi mamlakatlar 13,7 million (8,1%) mehnat migrantlarini qabul qilgan.

Umumiy hisobdan 99 million mehnat migrantlari erkaklar bo'lsa, ularning 70 millionini xotin-qizlar tashkil qiladi[12].

Xotin-qizlar mehnat migratsiyasining ahamiyatli tarafi shundaki, xorijda bo'lgan ayollarning bir qismi ish topish uchun emas, balki turmush o'rtog'iga hamroh bo'lib kelganligidir. Ular keyinchalik vaziyat taqozosi bilan ishlashga majbur bo'lishgach, ular til bilmagligi, yetarli bilimlar va ko'nikmasiz ishlaydilar. Bu xotin-qizlarning ko'p hollarda gender kamsitishlariga va aloqalarning yetishmasligiga duch kelishadi, bu holat chet elda ish va oilaviy hayotni birlashtirishni qiyinlashtiradi. Shu bilan birga, ayollar mehnat migratsiyasining katta qismi bandlikni rasmiylashtirish institutlarini chetlab o'tishga majbur bo'ladilar.

Bunday vaziyatdagi migrant xotin-qizlar asosan iqtisodiyotning norasmiy va soya sektorlarida — xususiy uy xo'jaliklari yuritish, savdo, xizmatlar kabi ishlarda ishlaydilar.

Bizningcha, butun dunyoda tartib solinmagan mehnat migratsiyasi ko'plab insonlar hayotiga xavf solmoqda va inson huquqlarining ommaviy ravishda buzilishiga olib kelmoqda. Shundan kelib chiqib, tartib solinmagan mehnat migratsiyasidagi xavflarni qo'yidagicha ta'riflash mumkin:

Ish sharoitining yomonligi;

inson salomatligiga xavf tug'dirish;
ta'qib qilish;
erkinlikni cheklash;
xotin-qizlarga va uning oila a'zolariga tahdid qilish yoki qo'rqitish;
irqiy yoki milliy kamsitish va ksenofobiya;
mehnatga kam haq to'lash yoki to'lamaslik;
ekspluatatsiya qilish;
qarzga botirib, qaramlikka jalb qilish;
zo'rvonlik qilish shu jumladan jinsiy zo'rvonlikka majburlash;
resurslarni iqtisod qilish maqsadida qullik mehnatiga majburlash.

Yuqorida aytilganlarning barchasi, migratsiya bilan bog'liq huquqlarining buzilishi, davlatlar tomonidan olib borilayotgan integratsion siyosatni takomillashtirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Mehnat migrantlarini qabul qiluvchi donor mamlakatlarda hamkorlikdagi siyosatining uchta asosiy yo'nalishiga e'tibor berish, mehnat migrantlar uchun huquqiy himoya tizimini shakllantirish, chet el fuqarolarining ijtimoiy moslashuvini rag'batlantirish hamda turli millatlardan tashkil topgan jamiyatlarda madaniyatlar, dinlar va urf-odatlariga nisbatan bag'rikenglik tamoyillarini qo'llash ko'plab global ijtimoiy muammolarni bartaraf etishi mumkin.

Mehnat migrantiga nisbatan siyosiy va huquqiy maydonning shakllanishi asosiy turtki beruvchi vosita hisoblanib, migrantlarning to'liq integratsiyalashuvi uchun muhim siyosiy va huquqiy qonuniy muhitni yuzaga kelishi ularning huquqiy maqomini aniq belgilab beradi va turli xildagi kamsitilishining oldini olishi hamda bag'rikeng millatlararo munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Muhojirlarning huquqiy holatini yaxshilash muammosini hal qilishda 2003-yil 25-noyabrda Yevropa Ittifoqi Kengashining 2003/109/YES ko'rsatmasining qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi, Yevropa Ittifoqi hududida qonuniy ravishda kamida 5 yil istiqomat qilgan va uzoq muddatli yashash huquqiga ega bo'lgan chet elliklar bir qator sohalarda Yevropa Ittifoqi fuqarolari bilan teng huquqlarga ega (yagona bozorda ish joylariga kirish, mehnat sharoitlari va ish haqi, ta'lim va o'qitish, shu jumladan grantlar va diplomlarni tan olish; ijtimoiy ta'minot; soliq imtiyozlari, harakat erkinligi)[15].

O'zbekistonda mehnat migratsiya jarayonlarining hududiy xususiyatlari, uning rivojlanishi va integratsiyalashishi dinamikasi, ijtimoiy-demografik va etnik tarkibini o'rganish so'nggi yillarda bu jabhada olib borilayotgan islohotlar bilan chambarchas bog'liq. "O'zbekiston Respublikasi, mamlakat ichkarisida yoki tashqarisida bo'lishidan qat'i nazar, o'z fuqarolarini huquqiy himoya qilish, ularga homiylik ko'rsatishni bundan buyon ham kafolatlaydi va barcha choralarni ko'radi"[7]. Bu borada fuqarolarning gorizontial va vertikal ijtimoiy mobilligi, shuningdek, migratsiya jarayonlaridagi faolliklarini tartibga solishning konseptual asoslarini ishlab chiqishni taqozo qiladi.

Xulosa. O'zbekiston Respublikasi migratsiya sohasida qarorlar qabul qilishda, uning o'ziga xos xususiyatlarini ham, rivojlangan xorijiy mamlakatlar jumladan, AQSh, Kanada, Italiya, Buyuk Britaniya, Xitoy va BAA tajribasini ko'p qirrali tahlil qilib O'zbekiston sharoitiga moslashtirish mumkin. Bu umumiy qonun hujjatlari loyihasini mukammal ishlab chiqish imkonini berishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023-yil.
2. O'zbekiston Respublikasining Xalqaro migratsiya tashkiloti konstitutsiyasini (Bryussel, 1953-yil 19-oktyabr) ratifikatsiya qilish to'g'risidagi qonuni. 2018-yil 12-dekabr URL: <https://lex.uz/docs/4127914>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4829-sonli "Xavfsiz, tartibli va qonuniy mehnat migratsiyasi tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 2020-yil 15-sentyabr. URL: <https://lex.uz/docs/4997972>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-149-sonli "Xorijda vaqtincha mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini va ularning oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. 2022-yil 1-mart.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar. URL: <https://lex.uz/docs/5841063#5843873>
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tashqi mehnat migratsiya tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. 2018-yil 5-iyul.
7. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir // <https://uza.uz/oz/politics/konstitutsiya-va-onun-ustuvorligi-u-u-iy-demokratik-davlat-v-07-12-2019>
8. Migratsiya sohasidagi asosiy atamalar (Key Migration Terms). URL: www.iom.int/key-migration-terms#Migration.
9. Юдина Т.Н. Социология миграций: Учебное пособие. М., 2005. С.255.
10. AQSHning 1996-yil 30-sentyabrdagi "Noqonuniy immigratsiya va muhojirlarning javobgarligiga qarshi kurash to'g'risida"gi Qonuni (Illegal Immigration Reform and Immigrant Responsibility Act of September 30, 1996).
11. United Nations Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. № 45/158 ot 18.12.1990 y. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml
12. Xalqaro mehnat tashkilotining 2021-yildagi hisoboti. URL: https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_809365/lang--ru/index.htm
13. Тюрюканова Е. Глобализация международной миграции: роль женщин. - Москва., 2002. - С. 77. Тюрюканова Е.В. Женская трудовая миграция // Россия: 10 лет реформ. Социально-демографическая ситуация.- М., 2002. - С. 64-80.
13. wikipedia.org
14. Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/uri=CELEX:32003L0109&from=en>